

DOI: <http://www.doi.org/10.36719/2707-1146/09/31-37>

Ləman Müşfiq qızı Həsənzadə

Bakı Dövlət Universiteti
magistrant

leman.hasanzadeh@mail.ru

Tapdıq Güləhməd oğlu Həsənov

Bakı Dövlət Universiteti
professor

tapdiqhasan@mail.ru

CƏBRAYIL RAYONUNDA YENİ TƏSƏRRÜFAT FORMALARININ TƏŞKİLİNİN İQTİSADI-COĞRAFI POTENSİYALI

*Açar sözlər: işğalın nəticələri, yenidən qurulan təsərrüfat formalarının üstünlükləri, mərkəzlərin
asaslandırılması, ərazidə paylanması xüsusiyyətləri*

Economic and geographical potential of the organization of new forms of economy in Jabrayil district

Summary

One of the most urgent tasks of economic geography in the article is to ensure the sustainable development of the Jabrayil region on new foundations, whose economic and social facilities, which have been under occupation for many years, have been completely destroyed. The initial data collected on the objects destroyed in the area as a result of the analysis and their geographical location can be used as substantive information in the reconstruction activities of the district. As a result of the analysis, the existing potential in the region: favorable transport, new Zangilan and Fizuli centers in the neighborhood, sand, cement raw materials, fertile lands, canals, rivers, hydropower and solar resources will have a significant impact on the rehabilitation and development of farms.

As a result of the research, the optimal centers for the location of "smart villages" in the region were identified.

The article will focus on the development of local and global transport routes through the region, the use of local mineral deposits and the effective organization of internal and external relations.

The information obtained as a result of the research will allow to build the perspective territorial planning of the regional economy on the basis of existing standards.

Key words: *consequences of occupation, advantages of reconstructed forms of economy, substantiation of centers, features of distribution in the area*

Giriş

İqtisadi coğrafi mövqe hazırkı bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə və regionların inkişafının ən əhəmiyyətli amillərindən sayılır.

Cəbrayıl rayonun iqtisadi, geosiyasi və tranzit nəqliyyat coğrafi mövqeyi onun inkişafına, təhlükəsizliyinə və əlaqələrinə əlverişli şərait yaradır.

Rayonun cənubdan Araz çayı boyunca İran İslam Respublikası ilə 90 km-ə qədər uzanan dövlət sərhəddinin geosiyasi mövqeyi, yaxşı qonşuluq münasibəti xarakteri daşıyır və baş verə biləcək pozuntuların təsirini xeyli azaldır.

Araz çayının hər iki sahilini birləşdirən Azərbaycanın tarixi Xudafərin körpüsü Cəbrayıl rayonu üçün əhəmiyyətli olan yeni dostluq, turizm və ticarət əlaqələrinin qurulmasına da müsbət təsir göstərmək ehtimalı böyükdür.

Cəbrayıl rayonun qonşuluq iqtisadi-coğrafi mövqeyi əlaqələrinin yaradılmasına geniş imkanlar açır. Şimaldan Hadrut, şərqdən isə Füzuli rayonu ilə, qərbdən Qubadlı həmsərhəd olması onların

qarşılıqlı əlaqələrini inkişafını tam təmin edir. Şərqdə yerləşən Füzuli rayonu, qərbinə yaxın olan Zəngilan rayonunda tikilməyə başlanan aeroportlar Cəbrayıl rayonuna da təsirsiz ötürməyəcək. Bu zonada turizmin qurulması və inkişafı yönündə parlaq nailiyyətlər əldə olunacaq. Hava nəqliyyatının əvəzsiz əhəmiyyəti inkişaf yolunda çığır olacaq.

E.ə. II əsrdən yaranaraq XVI əsrdə qədər fəaliyyət göstərən Böyük İpək yolunun da Cəbrayıl ərazisindən keçməsi ərazinin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Bu yol boyunca müxtəlif istiqamətlərdə ipək parçalar, xalça, silah, zinət malları, pambıq, ədviyyat və s. kimi yüklər daşındığına görə tacirlərin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Tarixin müəyyən dövrləri keçdikcə yol öz funksiyasını Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASEKA) dəhlizi adı altında bərpa olunan nəqliyyat dəhlizinə buraxmışdır. Deyilənlərdən göründüyü kimi ərazi xeyli perspektiv coğrafi mövqeyə malikdir.

Cəbrayıl rayonunun yerləşdiyi coğrafi mövqə nəzərə alınmaqla deyə bilərik ki, bu ərazinin işğaldan azad edilməsi yeni nəqliyyat yollarının salınmasının əhəmiyyətini artırır. Hazırda Naxçıvanla Türkiyəni Xəzər hövzəsi ölkələri ilə birləşdirən transnəqliyyat dəhlizi yaradılır ki, ondan həm də rayon müsbət inkişaf edəcək.

Dövlətin yürütdüyü siyasətin əsasında məhz Qarabağ regionun tarix boyu hökm sürən nüfuzunu yenidən bərpa etmək dayanır. Cəbrayıl rayonunda yeni yolların salınması bu prosesi daha da sürətləndirəcək. Nəqliyyat faktoru iqtisadi əlaqələrin formalaşması ilə sıx bağlı olub bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələr şəklində inkişaf edir. İqtisadi əlaqələrin qurulması nəqliyyat coğrafiyasında istehsalın çoxşaxəli inkişafı, zəngin təbii ehtiyatlardan istifadənin təkmilləşməsinə şərait yaradan cəmiyyətlə vəhdət təşkil edir.

Araz çayı rayonun cənub sərhəddindən keçir və çay üzərində çoxlu körpülər salınsa da, Xudafərin körpüsü onların ən məşhurdur. 1027-ci ildən bəri tarixin bütün dövrlərinə şahidlik edən bu körpü qədim və orta əsrlərdə kommunikasiya vasitəsi kimi böyük rol oynayıb, Azərbaycan ellərinin cənubdan Qarabağa gedən köç yolunun əsas qovşağı olub. Xudafərin körpüləri Böyük İpək Yolunun inkişafında mühüm rol oynamış və hərbi-strateji cəhətdən də müstəsna əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Həmçinin müstəsna universal dəyəri, yüksək memarlıq-mühəndis həlli, eləcə də iki ölkə ərazisində yerləşdiyini nəzərə alaraq Xudafərin körpülərinin UNESCO-un Dünya İrsi Siyahısına salınması məqsədilə Azərbaycan Respublikası tərəfindən tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutulur.

Digər nəqliyyat vasitələrinin bərpası istiqamətində də tədbirlər görülməyə başlanmışdır. Cənab Ali Baş Komandan İlham Əliyev xalqa müraciətlərinin birin də bildirmişdir: “Vaxtilə sovet dövründə Şuşaya ya gərək Xankəndidən gedəydin, ya da ki, Laçın dəhlizi ilə indi isə biz yeni yol açırıq. Əlbəttə, o yollar da var və bizim vətəndaşlar, bu gün orada təmir-bərpa işlərini aparırlar bu yollardan istifadə edirlər - Ağdam-Xankəndi-Şuşa yolu və Laçın dəhlizi. Yəni, bu yollar bizim üçün açıqdır. Biz nə vaxt istəsək oraya getməliyik, gəlməliyik və elə də olacaq. Ancaq Füzuli beynəlxalq aeroportunun tikilməsi xarici qonaqların Şuşaya dəvət edilməsi üçün imkanlar yaradacaq. Çünki oraya gəlib ondan sonra qısa müddət ərzində Şuşaya getmək mümkün olacaqdır”. (8)

İşğaldan azad olunan torpaqlarda bərpa və yenidənqurma layihəsi çərçivəsində cənab prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə nəqliyyat, kommunikasiya, infrastrukturun bərpası istiqamətində işlər görülməyə başlanıb. Əsas prioritet məsələ olaraq yeni aeroport salınmasını misal göstərə bilərik. Rayon ərazisini şərqdən Füzuli rayonu, qərbdən isə Zəngilan əhatə edir, beləki burada salınacaq yeni aeroportlar digər regionlara xüsusilə də qonşuluqdakı Cəbrayıl rayonuna da təsirsiz ötürməyəcək. Bu zonada turizmin qurulması və inkişafı yönündə parlaq nailiyyətlər əldə olunacaq. Hava nəqliyyatının əvəzsiz əhəmiyyəti inkişaf yolunda çığır olacaq.

Azərbaycanın arid-denudasion alçaqdağlığı və mail düzənliklərində yarıq eroziyasının bütün tiplərinə və bütün inkişaf mərhələlərinə rast gəlmək mümkündür. Arazyan düzənliklərdə yarıq-qobu şəbəkəsinin sıxlığı 2-3 km/ km²-ə çatır.

İnzibati rayon üçün illik radiyasiyanın cəmi 120-130 kkal/saat təşkil edir. İl ərzində günəş parıltılı saatların miqdarı isə 2000-2200 saatdır.

İqlimi ərazinin cənub hissəsində yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru çöl tipi, şimal hissəsində qışı quraq keçən mülayim-istidir.

Ərazidən axan Cəbrayılçay, İncəçay və Çaxmaq çay və.s başqa qısa çaylar müvəqqəti axarlıdır və Arazın sol qolu olmaqla bu hövzəyə aiddir. Onlar öz sularını Araza çatdırmadan allüvial-prolüvial düzənliklərdə infiltrasiya və buxarlanma nəticəsində itir. Bu çayların bir qismi suvarmada və məişətdə istifadə olunur. Çayları qısa və müvəqqəti axarlıdır.

Dağ-şabalıdı, şabalıdı və qəhvəyi dağ-meşə torpaqları yayılmışdır. Düzənlik və dağətəyi ərazilərdə yayılmış şabalıdı torpaqlar digər torpaqlar arasında ən məhsuldar və tamamilə kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə edilən torpaqlardır.

Azərbaycan ərazisindəki əsas filiz yataqlarının Kiçik Qafqazda cəmlənməsi onu "Azərbaycanın Uralı" adı ilə məşhurlaşması heç də təsadüfi deyildir. Burada bir çox filiz və qeyri-filiz yataqları aşkar edilmiş, öyrənilmiş və müxtəlif zamanlarda istismara verilmişdir.

Uzun illərdən bəri bu ərazidə yerləşən müəssisələrin böyük əksəriyyəti Azərbaycanın rayonlarından gətirilən yanacaq, xammal və materiallar əsasında işləyirdilər, habelə bir çoxları isə Bakının iri müəssisələrinin filialları kimi fəaliyyət göstərirdi.

Zəngin yeraltı sərvətlərə və əsrarəngiz təbii gözəlliyə malik olan Cəbrayıl rayonu əsasən yüksək keyfiyyətli tikinti materialları ilə zəngindir. Təsadüfi deyil ki, bədnam qonşularımız məhz Dağlıq Qarabağ vilayətini qurban olaraq seçmişdilər. Çünki məhz bu torpaqların altı da üstü də təbii sərvətlər ilə zəngindir.

Cəbrayıl ərazisində Soltanlı (4872 min m³) və Çaxmaqçay (762 min m³), Kavdar (5534 min m³) qum yataqları; Göyərçin Veysəlli (6644 min ton) Tinli (1215 min ton), Niyazqulu (378 min ton), Qurddaş (2160 min ton) sement xammalı; Ağtəpə (5226 min ton) əhəng xammalı; Cəfərabad (4130 min m³), Böyük Mərçanlı (99675 min m³) qum-çınqıl; Tuluz (2937 min m³) mişardaşı; Qaracalı (296 min m³) gil; Şahverdilər (504 ton) əlvan daşın bir növü olan yəşəm daşı; Çaxmaqçaya (1348 ton) xalsedon yataqları vardır. (6)

Cəbrayıl rayonunda qiymətli ağac növlərindən ibarət meşələr, böyük ehtiyata malik yeraltı sərvətlər, özünün qeyri-adi flora və faunası ilə seçilən Diridağın özünəməxsus əsrarəngiz təbiət guşələri, mineral maddələrlə zəngin su mənbələri erməni işğalçıları tərəfindən dağıdılmış və məhv edilmişdir.

Uzun illər ərzində ermənilər tərəfindən rayonun 16 min hektardan artıq ərazisində yanğınlar törədilmişdir.

Arazboyu ərazilərdə aparılan monitorinq işləri və bir sıra müşahidələr göstərib ki, yaşayış məntəqələrində olmuş bütün evlər, binalar, tarixi abidələr, qəbristanlıqlar tamamilə dağıdılıb, yolların kənarındakı tut, qovaq, çinar, şam və meyvə ağacları kəsilib, bəzi yerlərdə isə tamamilə yandırılıb.

Meşələrdə və yaşıllıq massivlərində qəsdən törədilmiş yanğınlar nəticəsində bitki örtüyü, münbit torpaq qatı və digər canlı aləm məhv edilib.

Keçmiş Sovet dövründən qalan xüsusi qorunma statusu olan unikal təbiət abidələri siyahısına daxil edilmiş minillik qədim ağacların qəsdən kəsilməsi və zəngin təbiət tarixinin bilərəkdən silinməsinə şərait yaradılması erməni vandallığını sübut edən faktlardan biridir. Belə ki, bir neçə gün ərzində aparılan monitorinqlərin nəticələrinə görə, Cəbrayıl rayonlarının ərazisində yaşı 500 il həmçinin daha artıq yaşı olan Şərq çinarlarının məhv edildiyi müəyyən olunub. Bu ağacların yerində bitən 2 metrə qədər pöhrələr bu qədim çinarların bir neçə il əvvəl kəsildiyini təsdiq edir.

Rayonun tarixi çox qədim dövrlərə dayanır. Heç də təsadüfi deyil ki, Respublika ərazisində 1,5 milyon il əvvələ aid tapılmış ən qədim insan qalıqları elə məhz keçmiş Cəbrayıl adlanan ərazidə yerləşən "Azıx" mağarasından tapılıbdır. Güman edilir ki, bütün Avropa sivilizasiyası buradan başlamışdır.

İndiki Cəbrayıl rayonu ərazisi həm Babəkə qədər, həm onun dövründə, həm də ondan sonra ərəb istiləçilərinə qarşı mübarizənin dayaq məntəqələrindən biri idi.

Tarixin dəyişən dövrlərində rayon müxtəlif işğalçıların əlinə düşmüşdür. Belə ki,

X-XI əsrlərdə bu ərazilər Şəddadilər dövlətinin, XIII-XIV əsrlərdə Hülakülər (Elxanilər) dövlətinin, XIV əsrin sonlarından Teymurilərin, XV əsrdən (1412-ci ildən) Qaraqoyunlu dövlətinin,

həmin əsrin 1478-ci ilindən Ağqoyunlu dövlətinin, 1502-ci ilin əvvəlindən Səfəvilər dövlətinin, XVIII əsrin bütün ikinci yarısından və XIX əsrin əvvəllərində Qarabağ xanlığının, XIX əsrin 41-ci ilindən mərkəzi Şamaxı şəhəri olan Xəzər vilayətinin, 1846-cı ildən yenidən yaradılan Şuşa qəzasının, 1873-cü ildən isə Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının yeni inzibati ərazi sistemində uyğun olaraq yeni yaranmış Cəbrayıl qəzası tərkibində olmuşdur.

Şanlı Azərbaycan ordusunun 2020-ci il sentyabrın 27-dən etibarən keçirdiyi hərbi əməliyyatlar nəticəsində nəhayət bütünlükdə 4 oktyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan torpaqlarına yenidən birləşdirilmişdir.

Səthi, əsasən, maili düzənlik, şimalda alçaq dağlıqdır. Rayonun cənubundan Arazboyu düzənliklərin tərkib hissəsi olan İncə çöl və Gəyən düzləri keçir. Şimal hissəsi Qarabağ silsiləsinin cənub-şərq ətəklərində yerləşir. Qarabağ silsiləsi cənubda 5-6 tirəyə şaxələnir və Arazyanı maili düzənliyə gömülür. Bunlardan ən böyüyü Çaxmax tirəsidir. Bu ərazilər alçaq dağlıqdır. Cəbrayıl rayonunun ən yüksək zirvəsi Dağ Tumasdır (1580 m).

Düşmən tapdağı altında qaldığı müddətdə rayonun təbiətinə, əhalisinə və təsərrüfatına ciddi zərər dəymişdir. Bunu əyani şəkildə rayon erməni işğalından Azərbaycan ordusu tərəfindən azad olunduqdan sonra görə bildik.

Ərazilərdə dağıdıcı silahlardan və ağır texnikadan geniş istifadə olunduğuna görə ərazinin ekoloji şəraitində əsaslı transformasiyalar getmiş və güclü ziyanlar dəymişdir. Ərazidə baş verən partlayışlar nazik və münbit torpaq qatına, erroziyaya meyilli yamaqlara malik olan kövrək təbiətli əraziyə böyük həcmdə ziyanlar vermişdir. Ümumən təbiətdə hərşey zəncirvari əlaqədədir və birləri ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir. Ekoloji mühitin çirklənməsi onu deməyə əsas verir ki, ekosistemdə başverən hansısa dəyişiklik digər sistemlərə də təsir edir. Məsələn, Cəbrayılın münbit torpaqları illərdir əkilib-becərilmiş və ziyanvericilərə qarşı hansısa tədbirlər görülmədiyindən ərazilər müxtəlif zərərli gəmiricilər və ziyanvericilər korlanmışdır. Əlbəttə ki, ziyanvericilər sadəcə Cəbrayıl ərazisi deyil ətraf qonşu rayonların da fermer təsərrüfatlarına ziyan vurmaqla ciddi təhülkə mənbəyidirlər.

Ekosistemə vurulan zərərlərdən digəri isə bu ərazilərdə hərəkət edən ağır hərbi texnikalar olmuşdur xüsusilə də tırtıllı tankların münbit torpaqlarda açdığı şırımlar boyu axan yağıntılar dərin yarpaqlar əmələ gətirir. Atılan mərmilər və ərazilərə basdırılmış minalar torpaq örtüyünü, bitki və heyvanat aləminin pozulmasına güclü təsirlər göstərir.

Tarix boyu Azərbaycan təbii sərvətlərinin zəngiliyinə görə başqa dövlətlər üçün "yağlı tikə" rolunda olub. Məhz bu sərvətlərin zəngiliyinə, torpağın məhsuldarlığına və yerləşdiyi strateji əhəmiyyətli coğrafi mövqeyə görə başı bəlalı olmuşuq. 30 ilə yaxın müddətdə erməni təcavüzünə məruz qalmağımız da buna faktiki sübutdur.

Əhalisi 80,8 min nəfər təşkil edir (2019-cu il). Təbii artım isə hər 1000 nəfərə 12-dir. Şəhər əhalisinin sayı 4 829.5 nəfər, yəni 53% təşkil etdiyi halda, kənd əhalisinin göstəricisi isə 4 281.6 nəfər, yəni bu da 47% nisbətindədir.

Cəbrayıl rayonu ərazisindəki bir sıra xidmət obyektləri tamamilə yerlə yeksan edilmiş və Azərbaycan mülkiyyətçiliyindən qoparılmışdır. Hətta bununla yanaşı bu evlərin və obyektlərin inşası üçün istifadə olunan tikinti materiallarının çoxusu qonşu ölkələr daşınıb satılmışdır. İşğal müddətində sosial-iqtisadi və təsərrüfat sahələrinə bir sıra dəyən zərərlər (1988):

Yaşayış evlərinin sayı	9242
Yaşayış evlərindəki mənzil sahəsi (min m ²)	713
Ticarət və iaşə obyektləri	412
Sosial xidmət obyektləri	379
Sənaye məhsulu (min rubl)	14733
Sənaye və tikinti müəssisələri	18
Məktəblər	693
Uşaq bağçaları	855

Tibb müəssisələri	695
Körpülər	16
Kənd təsərrüfatı müəssisələri	24
Traktorlar (ədəd)	160
Üzümlüklər	6477
Taxıl (min ton)	20,1
Kartof (ton)	13
Barama (ton)	282

Qeyd: Cədvəl Tapdıq Həsənov “Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalının sosial-iqtisadi nəticələri” adlı kitabdakı məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cəbrayıl ərazisində sənayenin inkişafının zəif getməsinə baxmayaraq burada yerləşən 18 sənaye müəssisəsi rayonlar üzrə sənaye məhsulunun 4,9 %-in təmin edirdi. Ərazinin əlverişli relyefi formaları-dağətəyi düzənlikləri və hamar səthi yaylalarının olması ərazini iri kənd təsərrüfatı rayonu kimi inkişaf etməsinə təsir göstərmişdir. İnsan fəaliyyətinin ən başlıca və qədim sahəsi məhz kənd təsərrüfatı sahəsidir. Kənd təsərrüfatının tərkibində taxılçılıq, yem istehsalı, üzümçülük, tütünçülük, kartofçuluq, pambıqçılıq, ətlik-südlük heyvandarlıq və xüsusilə qoyunçuluq daha üstün yer tuturdu. Rayonda ümumilikdə 24 idi kənd təsərrüfatı müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 60300 ha təşkil edir ki, bunların 19300 ha-ı əkin sahəsi, 4039 ha-meşələrin, 6477 ha isə üzümlük ərazilərin payına düşməklə artıq dövriyyədən çıxarılmışdır (12).

Baramaçılığın inkişafı ilə bağlı tut ağacları yetişdirilirdi işğala qədərki müddətdə bir ildə 240 ton barama istehsal olunurdu. Erməni vandalizmi isə bu tut ağaclarının yandırmaqla və yerlərində minalar basdırmaqla ətrafa çox böyük ekoloji ziyan vermişdirlər.

Ərazi üçün dövlətin gördüyü digər tədbirlərdən isə ölkəmizdə hal-hazırda İDEA ictimai təşkilatının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə birgə “Yaşıl Marafon” devizi altında ağac əkmə tədbirləri həyata keçirilir. Bötüvlükdə 1 milyon ağac əkmək hədəfi qarşıya qoyulmuşdur. Cəbrayıl rayonu da əlbəttə ki, bu aksiyadan öz nəsibini alacaqdır. Ərazinin faunası üçün xarakterik olan ağaclar əkilməsi ön plana çəkilmişdir.

Artıq torpaqların azad edilməsi ilə Azərbaycan iqtisadi bərpa dövrünə qədəm qoyur. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycan gələcək qısa zaman kəsiyində Qafqaz regionunda öz iqtisadi gücünü əvvəlki səviyyədə geri qazanacaq. Yaxın dövrlərdə işğaldan azad olunmuş bölgələrimizdə yenidənqurma məqsədilə başlanacaq tikintilərdə bu materialların əvəzsiz rolu olacaq. Həmçinin digər qonşu rayonları da Cəbrayılın zəngin tikinti materialları hesabına təmin etmək işləri biraz daha rahatladacaq. Bütün bu proseslər Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəlməsinə və özünün çiçəklənmə dövrünü yaşamasına səbəb olacaq.

Ərazidən keçən digər nəqliyyat şəbəkəsi isə Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsindən başlanan və Cəbrayıl rayonundan keçən Şükürbəyli kəndində Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizi magistral yeni avtomobil yoluna birləşir. Bu yolun uzunluğu 43 km təşkil edir. Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli avtomobil yolu Qarabağın inkişaf planına uyğun hazırlanır. Suların ötürülməsini təmin etmək məqsədi ilə 45 dairəvi boru və 25 düzbucaqlı su keçidi bununla yanaşı zəruri olan yerlərdə 7 yeni avtomobil körpüsünün inşası lahiyənin tərkibindədir. Hətta körpülərdən biri Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolu ilə kəsişmədə lahiyələndirilib ki, bununla da Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli avtomobil yolundan magistral yola rahat giriş-çixış təmin olunacaqdır. Bu lahiyə Qarabağın vahid nəqliyyat konsepsiyasının ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir.

18 oktyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğaldan azad edilən bu körpünün bərpası sərhəddə yerləşən İran İslam Respublikası ilə ticarət və digər beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə güclü təsir edəcəkdir. Körpünün bərpası ilə yanaşı olaraq ərazidə yol infrastrukturunu lahiyələrindən biri olan Xudafərin-Qubadlı-Laçın avtomobil yolunun tikintisi davam etdirilir. Bütün bu bərpa işləri üçün lazımlı olan bütün tikinti materialları məhz burada yerləşən yüksək keyfiyyətli faydalı qazıntı yataqlarından əldə oluna bilər.

XX əsrin başlağında Naxçıvanla ölkə paytaxtını birləşdirən dəmir yolları misilsiz əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmçinin bu yollar cənub tərəfdən qonşumuz olan İran İslam Respublikası ilə də sıx əlaqələrin inkişafına zəmin yaradırdı. İkinci dünya müharibəsi dövründə dəmir yolu nəqliyyatının işçiləri ciddi sınaqlara məruz qalmışdılar. Dağlıq Qarabağın işğalı bu dəmir yolunun süqutu ilə nəticələndi. Dəmir yolunun fəaliyyətinin dayandırılması ilə 30 ilədək Naxçıvan Muxtar Respublikası blokada şəraitində yaşamağa məhkum olundu. İşğala son qoyulması ilə yeni dəmir yolu xətlərinin çəkilməsi yolunda təşəbbüs irəli sürülür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin 2020-ci il 10 noyabr tarixdə imzaladıqları Bəyanata əsasən, Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verilib. Tərəflərin razılığı ilə yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşasının təmin edilməsi yolunda əsaslı tədbirlər görülməyə başlanmışdır. Bunun nəticəsində gələcəkdə Naxçıvanın blokadasına son qoyulacaq, muxtar respublika da öz növbəsində yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyacaq.

Dövlətin bərpa istiqamətində apardığı siyasətin ən yenilikçisi azad edilmiş ərazilərdə “*smart-city*”, “*smart-village*”, yəni, “*ağıllı şəhər*”, “*ağıllı kənd*” konsepsiyasının tətbiq olunmasını istiqamətindədir.

Ərazilərin ağıllı hala gəlməsi gündəlik həyatımızın daha rahat olması ilə səciyyələnilir. Ağıllı şəhər texnologiyası şəhər rəsmilərinə həm icma, həm də şəhər infrastrukturunu ilə birbaşa əlaqə qurmağa və şəhərdə baş verənləri və şəhərin necə inkişaf etdiyini izləməyə imkan verir.

İKT şəhər xidmətlərinin keyfiyyətini, performansını və interaktivliyini artırmaq, xərcləri və resurs istehlakını azaltmaq və vətəndaşlarla hökumət arasında təmasları artırmaq üçün istifadə olunur.

Azərbaycanda bu lahiyələrin qurulmasına xarici ölkələr mühüm maraq göstərir. Çin Xalq Respublikasına aid olan məşhur Devid Çjan “Huavej” adlı şirkəti də iştirak edəcəkdir ki, bu şirkət dünyanın qabaqcıl yerlərində “Ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” konsepsiyalarının yerinə yetirilməsində iştirak etmişdir.

İşğaldan azad olunmuş on minlərlər km² ərazidə şirkət “Ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” konsepsiyalarının yerinə yetirilməsini təmin edəcək.

Cəbrayıl rayon ərazisində “ağıllı kənd”lərin yaradılmasında ilk nümunə olaraq Arazboyunun sıx məskunlaşmış ərazilər, infrastruktur sahələri xüsusilə yerli və qlobal nəqliyyat yolları, su elektrik enerjisi (Xudafərin SES) mənbələri ilə yanaşı təmin edilmiş düzən ərazilərdən başlanması daha məqsədə uyğundur. Bu göstərilən geniş imkanlara malik ərazilərdə ətrafdakı kiçik kəndlərlə əlaqəli Cəbrayıl rayonunda ilkin variant olaraq “Böyük Mərcanlı”, “Soltanlı” və “Qumlaq” ağıllı kəndlərinin yaradılması təklif olunur.

“Ağıllı kəndlərin” əraziləri aqroiqlim ehtiyatlarının bir çox növləri: günəş, külək, su, torpaq və başqa ehtiyatların intensiv halda istifadəsinə cəlb edəcəkdir

Nəticə

Cəbrayıl inzibati rayonunun uzun illər erməni işğalı haqqında dağıdılmış şəhər və kəndlər, tarixi abidələri, təbiət və təsərrüfat sahələrinə dəyən zərərlər haqqında ümumləşdirilmiş məlumatları və işğaldan sonra aparılan bərpa və yenidən qurulma istiqamətlərini nəzərə alaraq aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

➤ Rayon ərazisinin uzun illər işğalı nəticəsində baş vermiş dağıntılar haqqında verilən ilkin məlumatlar, hazırda aparılan bərpa və yenidənqurma tədbirlərində əsas vasitə və coğrafi oriyentir rolunu oynayacaqdır.

➤ Qonşu Zəngilan rayonunda həyata keçirilən “yaşıl kənd”, “yaşıl şəhər” və “yaşıl energetika” təcrübəsindən istifadə rayon ərazisinin bərpa və inkişafını xeyli asanlaşdıracaqdır.

➤ Təbii ehtiyatlarının- aqroiqlim, su, günəş, külək, tikinti, materialları, kəhrizlər və.s rayonun bərpa və inkişafında əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi.

➤ Rayon təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyətli yer tutan iqtisadi coğrafi mövqeyin-qonşuluq, geostrateji, transnəqliyyat yolları üzərində yerləşməsinin üstünlükləri.

- Yaşayış məskənləri və əhalinin səmərəli yerləşdirilməsinin təşkili, təsərrüfat sahələrinin bərpa və inkişaf əsaslı təsirinin nəzərə alınması.
- Rayon təsərrüfat sahələrinin bərpa və davamlı inkişafının təmin edilməsində struktur yerləşdirilməsi, ərazi təşkili forma və əlaqələrinin yaradılması.
- Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Cəbrayıl rayonu ərazisində “ağıllı kənd”ləri Arazboyu düzənliyində sıx məskənləri, əlverişli aqroiqlim ehtiyatları, su, kəhriz, enerji mənbələri, qlobal nəqliyyat yolları keçən, tarixi Xudafərin körpüsünə yaxın olan Arazboyu düzənliyində təşkil edilməsi daha münasib hesab olunur.
- Məhz geniş imkanlara malik olan Arazboyu düzənliyində ilkin variant olaraq “ağıllı kənd”in- “Böyük Mərcanlı, “Soltanlı” və “Qumlaq” ətraflarındakı kiçik kəndlər “ağıllı kəndlərin” yaradılması təklif olunur.

References

1. Regions of Azerbaijan. Baku ARDSK 2019,786 p.
2. Materials of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, Baku, 2019, 139 p.
3. Assessment of losses and needs of the territories of the Republic of Azerbaijan as a result of the occupation of the Armenian armed forces. Baku, 2015, 238 p.
4. PRESIDENTIAL LIBRARY of the Office of the President of the Republic of Azerbaijan. Administrative-territorial units.
5. PRESIDENTIAL LIBRARY of the Office of the President of the Republic of Azerbaijan. Armenia-Azerbaijan conflict, BAKU, 2005, 394 p.
6. eco.gov.az
7. Eyyubov AC, Həjiyev GA. Climate resources of Azerbaijan. Baku, Science, 1984, 136 p.
8. <http://www.aztv.az/az/news/11001>
9. <http://www.cabrail-ih.gov.az/page/43.html>
10. Museyibov M.A. Physical geography of Azerbaijan. Baku. Education, 1998, 400 pages.
11. Nazim Tapdigöglü. "Jabrayil encyclopedia" Baku, Taknur. 2013, 623 s.
12. We found Hasanov. "Socio-economic consequences of the occupation of Azerbaijani territories by Armenia. Baku, "Chashyoglu" publishing house, 2004, 120 p.

Göndərib: 21.05.2021

Qəbul edilib: 30.05.2021